

MODERNLİK Ve SOSYAL BİLİMLER: Bilgi, İktidar, Etik ve Toplum

Modernity And Social Sciences: Knowledge, Power, Ethics And Society

*Ahmet Kemal BAYRAM**

ÖZET

Bilgi/iktidar ilişkilerinin, insanlık tarihinin farklı dönemlerinde farklı görünümleri söz konusu olmuştur; bazı dönemlerde bilgi kendi başına bir iktidar kaynağı olarak ortaya çıkarken, bazen iktidar tarafından bir araç olarak kullanılabilen bazen de kendini bir iktidar biçimine dönüştürmektedir. Görünüm ne olursa olsun bilgi ile iktidarın her zaman iç içe olduğu görülmektedir. Bilgi ile iktidar arasındaki ilişki, modern zamanlarda sosyal bilimlerin ortaya çıkmasıyla çok daha karmaşık ve merkezi bir nitelik edinmiştir. Bunun en önemli nedeni, doğa bilimlerinin elde ettiği itibarlı konum (bilimcilik) çerçevesinde, seküler iktidar mekanizması tarafından sosyal bilimlere biçilen meşrulaştırma, sosyal denetim ve geleneğe alternatif niteliğinde normların üretimi rolleridir. Modern dönemlerdeki bilimsel gelişmeler, bilimcilik çerçevesinde bilimin kurtarıcı işlevine olan inancı güçlendirmiş ve sosyal bilimler, geleneğin çöküşünden doğan boşlukları telafi edecek biçimde işlevselleştirilmiştir. Bu makale, sosyal bilimlerin geleneği nasıl ikame ettiği ve rolünü oynarken kendi söylemini nasıl kurduğunu çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, İktidar, Bilim, Sosyal Bilimler, Modern Toplum, Bilimcilik, Meşruluk, Etik.

ABSTRACT

Power/knowledge relations have different manifestations in different periods of human history; sometimes knowledge considered as source power itself, sometimes used as a means by power and sometimes it transforms itself into a form of power. No matter what the manifestation is, it is certain that knowledge and power have always been interwoven. The relation gained a much more complex and pivotal character especially in modern times with the emergence of social sciences. This is mainly because the tasks of legitimation, social control and generating alternative norms to tradition were imposed on social sciences by the secularized power mechanism that is eager to gain favour of the leading position taken by natural sciences (scientism). In fact, the scientific developments in modern times fortified the

* Yrd.Doç.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

belief in the redemptive function of science in the frame of scientism and science was functionalized for the compensatory remedies following from collapse of tradition. In this paper, I try to analyse how social sciences compensate tradition and construct their own discourses while playing their own games.

Key-words: Knowledge, Power, Science, Social Sciences, Modern Society, Scientism, Legitimacy, Ethics

GİRİŞ

Bilgi ile iktidar ilişkisinin çeşitli görünümleri söz konusudur. İnsanlık tarihi boyunca bilginin önemli bir iktidar kaynağı olduğu, bazen bilginin iktidar tarafından araç olarak kullanıldığı bazen de bilginin kendi başına bir iktidar biçimine dönüştüğü görülür. Bu ilişkinin, özellikle modern dönemdeki sosyal bilimlerin üretimi olan bilgiler söz konusu olduğunda daha karmaşık ve merkezi bir konum kazandığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, bilimsel bilginin doğa bilimleri çerçevesinde kazandığı itibarın yeni dönemde şekillenen ve seküler niteliği ağır basan iktidar mekanizmalarına sağlayabileceği meşrulaştırma, toplumsal denetim olanağı sağlama ve norm üretimi gibi işlevlerdi.

Düşünsel kökenleri Rönesans hümanizmi ve Aydınlanma aklına dayanan modern dönemdeki bilimsel gelişmeler, insan aklının her şeyi daha iyiye doğru değiştirebileceği inancını güçlendirmişti. Doğa düzleminde doğa bilimlerinin rehberlik yapacağı bu değişim, sosyal alanda da sosyal bilimler tarafından yürütülecekti. Kendi başına önemli bir literatüre sahip olan modernlik ister tarihsel bir durum ister sosyal bir proje olarak ele alınsın bilgi, dolayısıyla da bilimler, modernlik olgusunun önemli bileşenleri olmuştur.

Sosyal bilimler bir bütün olarak gelenekten kopuşun getirdiği boşluğu doldursa da aslında modern toplumun inşasında sosyal bilimlerin her biri farklı alanlarda işlevselleştirilmiştir. 18. yüzyılda ulus devletlerin şekillenmesi netleşirken Tarih biliminin, ulus inşasındaki tarihsel köken ihtiyacını giderecek şekilde kullanıldığı görülür. Aynı şekilde 19. yüzyılda iktisadi düşünce, liberal söyleme uygun olarak iktisadi davranışı sosyal kurumlar çerçevesinde değil, bireyci psikolojinin bir yansıması olarak ele alıyor ve bağımsız bir disiplin olarak şekillenmesinin önünü açıyordu. Yine 19. yüzyılda, sanayi devriminin sonucu olarak ortaya çıkan dönüşümü anlama ve daha önce hiç tecrübe edilmemiş örgütlenmelerin ortaya koyduğu

kaosu gidermek üzere sosyolojinin doğuşu gündeme geldi. Özellikle, kendi kendini yöneten ve üreten geleneksellikten yoksun kalmış kentli işçi sınıflarının, efendisiz ayak takımı gürhunun (Bauman, 1996: 92), yol açtığı düzensizliklerin üstesinden gelme ve sosyal reformlara yol gösterecek bilimsel altyapıyı oluşturma işlevi sosyolojiye yüklendi. Aynı dönemde yine liberal söylem çerçevesinde devlet ve piyasa mekanizmasının farklı işlemesi gerektiği varsayımıyla hukuk biliminden koparılan siyaset bilimi ortaya çıktı. Nihai olarak, aynı yüzyılda özellikle sömürge hareketleri sonucunda Avrupa-dışı *socius* biçimlerinin, kültürlerin araştırılması güdüsü de bir diğer sosyal bilim olan antropolojiyi doğurmuştu (Özlem, 2000: 54,26,27). Gelenekten kopuşu ifade eden modernlik, sosyal bilimler aracılığıyla kendi söylemini ve iktidar mekanizmalarını kuruyordu. Bu çalışmada, bir bütün olarak sosyal bilimlerin, geleneğin çöküşüyle gündeme gelen boşluğu nasıl doldurduğu ve kendi söylemini nasıl kurduğu zaman zaman tek tek bilim dallarına gönderme yapılarak çözümlenmeye çalışılacaktır.

Modernlik, Evrenselci Söylem ve Norm Üreticisi Olarak Sosyal Bilimler

Aslında tarihsel bir dönem mi, yapısal bir ideal mi yoksa devam eden bir süreç mi gibi sorular çerçevesinde modernliğin ne olduğuna ilişkin farklı görüşler söz konusudur. Bu belirsizliğe rağmen, sınırları çok net tanımlanmamış da olsa bir dünya görüşü bütünü olarak modernlik adına hatırı sayılır bir literatür vardır (Osborne, 1998:179). Modernlik olgusunu anlamaya, yorumlamaya çalışan bilimsel teşebbüsler arttıkça, kendi başına önemli bir modernlik literatürü ortaya çıkmış ve özellikle sosyoloji, felsefe ve siyasal teorinin bir kombinasyonu olarak modernlik teorisi şekillenmiştir. Modernlik teorisi, bir anlamda uzun vadeli sosyal dönüşümler ışığında mevcut durumu kuramsallaştırma teşebbüsüne dönüşmüştür. Bu kuramın oluşumunda modernlikle ilgili olarak dört ana tartışma eksenine ortaya çıkmıştır (Delanty, 2002: 2). Bunlar: (i) bir uygarlık idealinin sürüklediği tarihsel süreç olarak modernlik, (ii) bir takım idealler çerçevesinde daha fazla felsefi içeriğe sahip bir kültür projesi olarak modernlik ile (iii) sosyolojik vurgunun yer aldığı ve kurumsal dinamiklerdeki dönüşümler toplamı olarak modernlik ve (iv) radikal bir özgürlük öngörüsü olarak modernlik.

Modernleşme sürecinin işleyişi dikkate alındığında, tüm ana tartışma eksenlerinin iç içe girdiği görülür. Çünkü modernlik, belli bir tarihsel dönemle sınırlandırılmasa da tarihsel olarak oluşturulmuş bir projedir. Bu açıdan modern tarih, dünyayı algılamaya ilişkin özgün bir süreç ve kavrayış biçimidir. Modernliği tarihsel bir süreç biçiminde algılamak, 'sürekli devrim' durumunda olduğu gibi uzun vadeli bir gelişme mantığı anlamında, sadece Avrupa ile sınırlı olmayan, özellikle evrenselci din söylemlerine

dayalı uygarlıklarla yaşıt, küresel ölçekteki bir uygarlaşma sürecinin ürünü olarak görmek anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında modernlik, uygarlıkların ve evrenselci kültürlerin köklü dönüşümünü ifade etmektedir; küreselleşmiş iletişim aracılığıyla, sosyal değişim ve kültürel dönüşümün süreklilik arz eden kurumsallaşmasıdır.

Küresel niteliğinden dolayı, belli tarihsel ve mekânsal koşullarda ortaya çıkmış olsa da modernliği sadece Avrupa'daki gelişmelerle ya da batılılaşmayla sınırlamak doğru değildir. Bu anlamda modernlik coğrafyadan bağımsız, insanlık durumuyla ilgili bir gelişmedir ve her coğrafi koşulda, modernlik öncesi hâkim olan uygarlıklar (Hıristiyanlık, Bizans, Osmanlı) gibi kendine özgü dinamiklerle şekillenmiştir. Batı Avrupa'da modernlik, Rönesans, keşifler ve bilimsel devrimin hemen öncesinde Hıristiyanlık âleminin zayıflamasıyla paralel giden bir süreç biçiminde belirginleşmiştir. Özellikle 16. ve 19. yüzyıllar arasındaki modernlik süreci, orta çağ Hıristiyan uygarlığının kalıntıları üzerinde yükselmeye başlamış ve Hıristiyanlığın evrenselci söylemini devralmıştır. Bu evrenselci söylem mirası, özellikle Aydınlanma sonrası, bilim kullanılarak canlı tutulmuştur (Delanty, 2002: 4). Kısaca modernliğin en önemli özelliklerinden birisi, evrenselci söylemidir ve bu özelliği ayakta tutan araç da bilimdir.

Modernlik uzun soluklu küreselleşme, kültürlerin çoğullaşması, rasyonelleşme ve toplumsal farklılaşma süreçlerinin (Delanty, 2002: xvi) sonucunda ortaya çıkmış olsa da sosyal bilimler açısından en dikkat çekici süreç, kültürün rasyonelleşmesidir. Çünkü sosyal bilimler, özellikle kültürün evrensel bir içerik etrafında rasyonelleştirilmesinin aracı olarak işlevselleştirilmiştir. Kültürü rasyonelleştirme işlevleri çerçevesinde sosyal bilimler, modern ulus-devlet, demokrasi ve kapitalizm gibi olgularla beraber sosyal bir proje olarak da görülen modernliğin ana dinamiklerini oluşturmuştur.

Yukarıda da ifade edildiği gibi modernlik olgusu, her şeyden önce insanlık tecrübesindeki bir değişimin ürünüdür. Bu tecrübenin kapsamında, modern öncesi topluluğun kendininkiyle beraber, üyelerinin kimliğini belirleyen kurucu öğelerin yerlerini yeni öğelere bırakması vardır. Coicaud (2002: 172) bu değişime yön veren üç ana etken tespit etmiştir. (i) Geleneğin çöküşüyle beraber bireyin toplumsal olarak belirlenen davranış kalıplarına bağlılığının ortadan kalkması. (ii) Bireylerin kimliklerinin grup dayanışması tarafından tanımlandığı *universitas*'ın aksine, kişisel yaşamların belirlenmesinde bireyleşme, tercih ve eylem ilkelerinin farklılaşması. (iii) Dünya ile ilgili kavramlaştırmaların dini değerler ve içeriklerden arındırılması.

Hıristiyanlığın kurtuluşçu bir söylem çerçevesinde gündeme getirdiği doğrusal tarih anlayışı, gerçekliğin tarihsel bir bağlamda ele alınmasına yol açmış ve bu anlayış, orta çağlar boyunca eskatolojik bir

kurtuluş ve Tanrı iradesi çerçevesinde tanımlanmıştı. Modern anlayışta ise sosyal ve siyasal olguların ancak tarihsel bağlamları açısından açıklanabileceği, yani bilimsel açıklama adına, aşkın varsayımlar ve göndermelerin terk edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Çevre (evren), tarih açısından tasavvur edilmeye başlayınca, tarihin kendisi bireysel düşünce ve eylemlerin ürünü olarak görülmeye başlanmıştır; tarihi üreten bireyler artık olayların gidişatına müdahale edebilecek yetilere sahip varlıklardır. Böyle bir çevre tecrübesiyle modern dönemde, modern öncesine ait aksiyolojik kesinlikler ortadan kalkmaya başlamış, belirsizlik barındıran tarihsellik ve çoğulluk hâkim olmuştur. Bu etkenler beraberce dikkate alındığında, özellikle 'iyi' tanımıyla sosyal birliktelik açısından önemli rol oynayan dini değerlerin parçalanması gündeme gelmiştir. Bu parçalanma sürecinde sosyal bilimler önemli rol oynamıştır. Çünkü sosyal bilimler daha ortaya çıktıkları dönemde modern ve rasyonel bir düşünce biçimi olarak hem geleneksel kültürleri hem de dini düşünce tarzlarını reddetmiştir (Touraine, 2007: 188). Artık toplum, insanın tüm çevresi (doğal, sosyal), bireylerin düşünce ve eylemlerinin ürünüdür. Ancak bu, bireylerin tutumlarını düzenleyen değerler açısından yıkıcı bir tecrübedir çünkü her birey kendi durduğu noktadan tanımladığı gerçeklikler ile yüz yüzedir ve yaşamı yönlendirecek net olarak tanımlanmış ilkelerin bulunması imkânsızlık derecesinde zorlaşmıştır. Bir başka ifadeyle tarihselcilik, geçiciliği ve hakikat çoğulluğunu beraberinde getirmiştir.

Kısaca modernlik tecrübesi, bireylerin olan bitene, eşyanın düzenine müdahale edebilecekleri inancının güçlenmesi demektir. Bu tecrübe, insanları denetleyebilecek mekanizmaların tasavvur edilebileceği ve oluşturulabileceği görüşüyle birleşmiştir. Böylesi bir birleşmenin sonucunda çevreyi anlayıp denetleme arzusuyla beraber bireylerin kurtuluşunu mümkün kılacak bilgi arayışını ifade etmektedir (Coicaud, 2002: 174) ve Aydınlanmanın bu arayışın başlangıç evresini oluşturduğu söylenebilir. Aydınlanma ile beraber birey kendi başına din, gelenek ve topluma alternatif niteliğinde etik değer kaynağı olarak tasavvur edilmeye başlanmıştır.

Modernliğin Rönesans hümanizmi ile beraber ikinci önemli bileşeni olan ve iyimserliğin (Dilthey, 1999: 42) damgasını vurduğu Aydınlanma zihniyeti şu varsayımlara dayanıyordu (Skirbekk, Gilje, 2006: 316): (i) İnsan, doğası gereği iyidir ve akıl sahibidir. (ii) Yaşamın amacı bu dünyada iyi olmaktır ve bu amaç, bilimin kullanılmasıyla gerçekleştirilebilir. (iii) Bu amaca ulaşmada en büyük engel cehalet, hurafe ve hoşgörüsüzlüktür. (iv) Bu engelleri aşmak için, aydınlanmaya -bilime- ihtiyaç vardır. Bu çerçevede ortaya çıkacak aydınlanmayla hem ahlak hem de dünyanın ilerlemesi teminat altına alınacaktır.

Bu doğrultuda modernliğe ilişkin tartışmaların ana odağını, Aydınlanmanın ön gördüğü akıl oluşturmuştur. Aydınlanma zihniyetinin

temeli olan hümanist rasyonalizm, akıl üstünlüğünün maddi, maddi olmayan tüm sorunları çözeceği iddiasındaydı. Ancak bu akıl, süreç içinde araçsal akla dönüşmüş ve başarıya en kısa yoldan ulaşmanın araç ve tekniklerinin bilgisini içerir olmuştur. Siyasal iktidar da bu araçsal aklın bir yönü olarak benzer bir işlerliğe sahip olmuştur. Atiker'e (1998: 114) göre, modernlik evrensel değerler temelinde akılcılıkla meşrulaştırılmış bir toplum düzeni öngörür. Böylesi bir akılcılık dairesinde bilim ve teknik, etik alanı da dâhil olmak üzere tüm beklentileri karşılayacak yetenektedir. Büyük oranda kabul görmüş toplumsal amaçlara yönelmiş verimli araçların yönetsel uyumu olarak ortaya çıkan araçsal akıl, çevredeki tüm varlıkları birer ham madde veya araca dönüştürmüştür. Hem doğa hem de toplum bu dönüşümden nasibini almıştır. Bu dönüşümde Aydınlanma, adeta 'dünyevileşmiş bir din olarak' sunulmuştur. Bu dinde Tanrı'nın yerini akıl, ilahi takdirin yerini de Tarih almıştır (Wagner, 1996: 23-34).

Aydınlanma projesinin siyasal uzantısı ise adil ve eşitlikçi bir toplumdur. Aydınlanma akıllı, bilgi ve ilerlemenin kaynağı olarak aynı zamanda hakikatin de imtiyazlı mevkisini işgal ediyordu. Bireyin özgürlüğünün teminatı olarak dışsal sınırlamaya tahammülü olmayan bir özerklik anlayışı söz konusu olmuş ancak aynı modernlik kendi tahakküm ve denetim tarzlarını meşrulaştıran bir dizi disiplinler kurum, uygulama ve söylem de üretmiştir. Bu akıl özgürlük vaadinin aksine baskı ve tahakkümün maskesi, ideoloji olma işlevini yüklenmiştir (Best, Kellner, 1998:16) ki, bu tahakkümün başat aracı da sosyal bilimler olmuştur.

Aslında Aydınlanma ile sosyal bilimler arasındaki ilişki, ideal bir tarzda Comte tarafından dile getirilmişti: Sosyoloji, felsefenin yerini alacak ve bilimlerin prensesi, aydın toplumun cariyesi olacaktı. Ancak bu hiçbir zaman gerçekleşmedi. Çünkü hem Aydınlanma ideali hem de sosyal bilimlerin rolleri ile ilgili çok farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Birçok sosyal bilimci, örneğin Weber, Aydınlanmanın bir özgürlük atmosferi olmaktan çok kendi başına demir bir kafese dönüştüğünü ifade etmiştir. Çünkü insan, araçsal akıl dairesindeki içkin bilginin hem öznesi hem de nesnesidir ve bu akıl, yeni tahakküm biçimleriyle eş zamanlı olarak sosyal bilimleri geliştirmiştir (Lash, 1994: 55). Aydınlanmanın ne olduğuna ilişkin farklı yaklaşımlar söz konusu olsa da en genel anlamıyla sosyal ve siyasal yaşamın örgütlenmesinde aklın üstünlüğünü vurgulayan fikirler kümesi olduğu yaklaşımı öne çıkmaktadır. Aydınlanma çağı düşünürleri, aklın her şeye uygulanması, bilim aşkı, ilerleme inancı, yaşamın batıl inançlar ve din merkezli örgütlenmesine güvensizlik, özgürlüğün insanlık durumuna katkıda bulunacağı gibi görüşleri paylaşmışlardır (Osborne, 1998: 3). Kısaca Aydınlanma, rasyonel olarak örgütlenmiş bir toplum tasavvuruna sahiptir ve bu tasavvurun hem oluşumu hem de somutlaşmasında sosyal bilimler vazgeçilmez araçlar olarak işlevselleştirilmişlerdir.

Osborne (1998: 11-13) bilimi, Aydınlanmanın ana boyutlarından biri olarak işaret eder. Bilim, Aydınlanmaya damgasını vuran bilim kültürü ortamında merkezi rolü üstlenmiştir. Bilim, Aydınlanmanın kullandığı tek aygıt olmasa da genellikle tüm aygıtların ölçüsü olarak görülmüştür. Bilimin bu merkeziliği ve sıkça vurgulanması, Aydınlanma ile özdeşleşmesine yol açmıştır. Aslında sosyal bilimler Aydınlanmanın icadı değildir ama bu süreçteki ana boyutu oluşturmuşlardır. Ayrıca entelektüelin konumu Aydınlanmanın anlamıyla zorunlu olarak ilişkilendirilmiş ve bu doğrultuda entelektüel kendini, Aydınlanma adına konuşmakla yetkilendirmiştir. Bu açıdan Aydınlanma salt sosyal ya da tarihsel bir olgu değil, bilim adamıyla beraber entelektüelin de konumunu tayin eden bir dönüşüm süreci olarak nitelendirilebilir. Bununla birlikte, modernliğin önemli ayaklarından birini oluşturan Aydınlanma şüphesiz yekpare bir düşünce değildi ve tamamen türdeş bir dünya görüşü sunmuyordu ama bilimsel bakış açısıyla pratik aklın bir araya gelerek tüm sorunları çözebileceği şeklindeki iyimserliğin Aydınlanma düşüncesine damgasını vurduğu öne sürülebilir. Bu birliktelik en iyi ifadesini Kant'ın Aydınlanmayı tanımlama teşebbüsünde ortaya çıkar. Kant'a (2008) göre Aydınlanma:

“... İnsanın kendi kendine dayattığı hamlıktan çıkış, kurtuluştur. Hamlık ise, insanın başka birinin rehberliği olmaksızın kendi idrakini, kavrayışını kullanma yetisinden uzak, aciz olmasıdır. ... Sapere Aude! ‘bilme, kendi idrakini kullanma cesaretini göster’, işte Aydınlanmanın sloganı budur” –böylece, kendi suçundan dolayı düştüğün çukurdan yine kendi imkânlarınla kurtulabilirsin-.”

Kant'ın bu görüşleri çerçevesinde Aydınlanma, karanlığın hâkimiyetine son vererek bireylerin kurtuluşunu teminat altına alacak bu yenilenmiş düşünce tarzı, entelektüel konumu gerçeğe aktaracak bir takım araçlar arayışına girdi. Bu çerçevede en uygun araçlar bilimlerdi ve bilimlerin bu amaç etrafında kullanılmasıyla, Cassirer'in (1984: 179) de belirttiği gibi, teori ile pratik, fikirler ile gerçeklik arasında bir uyum ortaya çıktı.

Bilimin modern dönemdeki yaşamı biçimlendirmesi, sadece teknoloji marifetiyle değil bu teknolojiyi kullanacak zihniyetin etik olarak inşa edilmesinin de bir sonucudur. Modern döneme hakim olan Newtoncu determinist, materyalist ve mekanist evren algısı, sosyal yaşamda da karşılık bulmuştur. Nasıl ki evrendeki düzenliliği tesis eden birtakım yasalar vardır aynı şekilde insan yaşamını, dolayısıyla da sosyal dokuyu belirleyen bir takım evrensel yasalardan söz edilebilir. Bu çerçevede, modern dönemde sosyal bilimler açısından en önemli dönüşüm, *idiografik* çabalardan *nomotetik* teşebbüslere geçiştir ki, modern sosyal bilimlerin çoğu, bu teşebbüslerin ürünüdür.

Bilimsel bilginin en önemli ayırt edici özelliklerinden olan rasyonel gerekçelendirme ve bu gerekçelendirmenin dayandığı akıl, bilim-toplum ilişkisinde daha önce bahsettiğimiz Aydınlanma olgusunu kendiliğinden gündeme getirir. Zaten en genel anlamıyla Aydınlanma düşüncesi, aklın, özellikle özgürlük adına, insan yaşamının tüm boyutlarında uygulanması gereken bir öge olarak görülmesidir. Bu çerçevede Aydınlanma çağının önde gelen düşünürleri, batıl inanç ve dogmaların karşıtı olarak Aydınlanma aklının, özgür ve adil bir toplum için mutlak bir temel oluşturduğuna inanıyorlardı. Bu süreçte sosyal bilimlere merkezi bir rol biçilmişti. Osborne'a (1998: 2) göre, sosyal bilimler iki açıdan Aydınlanmayla bağlantılıydı: Aydınlanmanın faileri, öznesi olarak sosyal bilimler ve modern toplumların diğer tüm bileşenleri gibi aydınlanacak nesne olarak sosyal bilimler. Yani sosyal bilimler aydınlanmanın hem öznesi hem de nesnesiydi.

Bu noktada modernlik ile bilim ilişkisinde üzerinde durulması gereken ana konu, bilimlerin temel birimi olan bilgiyle ilgili modern anlayışın temel özelliklerinin ne olduğunun ortaya konmasıdır. Şüphesiz modern bilgi yapıları uzun vadeli tarihsel gelişmelerin ürünü olsalar da modernliğe özgü bir takım özelliklerden bahsetmek mümkündür. *Özerk, özgürleştirici ve evrensel olma* modern bilgi algısının üç ana ayırt edici özelliğidir. Modernlikte bilginin ana taşıyıcıları, hakikat tekeli iddiasındaki ruhban ya da siyasal seçkinlerin karşıtı olarak seküler entelektüellerdir. Yani modern dönemde bilgi üretimi, özünde bilimin dışında yer alan devlet, kilise ve diğer sosyal kurumlardan özerktir. Farklılaşmış bir yapıya sahip modern toplumlarda bilgi üretimi, akademi ve üniversiteler gibi kurumlarda bir mesleğe ve uzmanlığa dönüşmüş, gayrişahsî bir tarzda yani bürokratik olarak kurumsallaşmıştır. Bilgi artık orta çağlardaki gibi birleşmiş bir doktrinler sistemi değil, alt disiplinlere ayrılmış ve branş uzmanlıkları olarak ortaya çıkmıştır. Sivil toplumun özerkliğine benzeyen bu özerklik çerçevesinde bir anlamda 'bilim cumhuriyetinden' bahsetmek mümkündür (Delanty, 2002:7).

Özerk bilgi üretimi, modern tahayyüle uygun toplum inşası için gerekli bilimsel altyapıyı sağlamıştır. Modern bilgi algısının bir diğer önemli özelliği de bilginin özgürleştirici doğası olduğu şeklindeki varsayımdır. Zaten rasyonelleşme, evrenselleşme ve kurtuluşçu söylemler Aydınlanma zihniyetine içkin bir tarzda yer almıştır. Kurtarıcı-özgürleştirici bilgi, Aydınlanma döneminde sıkça vurgulanmıştır. Modern zihniyet çerçevesinde bilgi ile iktidar özdeşleştirilir ve çoğunlukla bilim olarak ortaya çıkan normatif bir ideal adına yerleşik sosyal ve siyasal düzene meydan okuma söz konusudur. Aslında, entelektüel düzeyde oluşturulmuş bilginin, toplumsal dokunun tüm boyutlarına ilerlemeci bir tarzda nüfuz etmesi modern döneme özgü bir tecrübedir. Modern bilginin bir iktidar biçimine dönüşmesi, modern

anlayışta yasa koyucu rolü üstlenen entelektüellere ayrıcalıklı bir konum biçen Jakoben radikal özgürlük anlayışının biçimlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca insanlığın tümü için hakikat ve özgürlüğü bir ideal olarak tanımlayan Aydınlanma değerleri yaygınlaştıkça, evrenselleştikçe tam tersi bir durum ortaya çıktı; kültürel farklılıkların ve farklı bakış açılarının varlığı fark edildi. Ancak evrensel akıl adına belli başlı tutumlar dayatıldı ve Aydınlanmanın idealleri birer silaha dönüştü, Avrupa uygarlığının üstünlüğü varsayımı ve Avrupa dışı toplumlar için bir model olarak sunuldu. Bu modelin gereklerini gerçekleştirme aracı da Jakoben bir bilim anlayışıydı. Kısaca, bir iktidar biçimi olarak bilgi artık, hem siyasal yeniden üretimin hem de rekabetin bir parçasıdır.

Modern dönemde bilginin bir diğer önemli özelliği de evrensellik iddiasıdır. Bu açıdan bilgi, modernliğin evrenselci ruhunun ana taşıyıcısı olmuştur. Böylesi bir bilginin evrensellik iddiası, her şeyin tartışılabileceği ve bilimsel bilgiye dayanarak diğer tüm bilgi türlerine meydan okunabileceği, göreliliği kaçınılmaz kılmış ve evrenselcilik ile tikelcilik arasında bir uzlaşma arayışını doğurmuştur. Bu çerçevede Coicaud (2002: 108), insanın kurtuluş sürecinde başvurulacak araçlar arasında ana rolün bilimlere biçilmesini hiç de şaşırtıcı bulmaz. Çünkü insanın kendi yetilerine yabancılaşmasının kökeni, orta çağlar boyunca hâkimiyetini sürdürdüğü varsayılan yanlış bilgi, batıl inançlar, bireylerin kendilerinden ve gerçeklikten yalıtılmış olma durumunda aranıyordu. Bu açıdan bilimsel teşebbüs, kurtuluş hareketinde çok hassas bir rol üstlenmişti. Böylesi bir kurtuluş hareketinin mümkün olabilmesi için çok büyük miktarda güvenilir bilgi üretilmesi ve bu bilginin mümkün olan en yüksek sayıda insan tarafından paylaşılmasını mümkün kılacak bir mekanizmanın oluşturulması gerekiyordu. Bu amaçları benimseyen Aydınlanma projesi herkesin, olgularla ilgili yerinde bir anlayış geliştirmesini öngörüyordu ve bu çerçevede bilgi aşkıyla beraber onun ayrılmaz parçası olan bilginin somut faydaları bu projenin temel mantığını oluşturuyordu. Tüm bunlardan dolayı Aydınlanma projesi doğayla ilgilendiği kadar toplumla da ilgilenmiştir. Doğa bilimlerinin amacı bireyleri, doğal olgularla ilgili yanlış algılamalardan ve kavramlaştırmalardan kurtarmaktadır; aynı şekilde toplumun bilimsel olarak çözümlenmesi de bireylere sosyal ve siyasal evren hakkında kesin yargılar, veriler ve günlük yaşamlarını rehberliğiyle sürdürebilecekleri *normlar* sağlamakla bireylerin durumunu düzeltecektir. Aydınlanma, bu çerçevede sosyal ve siyasal meselelere öncelik vermiştir. Aynı zamanda Newtoncu anlayışa uygun olarak, sosyal olgulara rasyonel yaklaşımların başlatılmasına, fiziğin yöntemlerinin siyasal ve sosyal olgulara uygulanmasına imkan tanımıştır.

Bu doğrultuda Aydınlanma fikirleri, öncelikle rasyonellik ruhunun yaygınlaşmasını engelleyen dogmatizm ve batıl inançları besleyen kurumları

hedef almış ve bilimsel faaliyetin siyasallaşmasıyla beraber toplumsal yaşamın geleneksel örgütlenmesiyle ilgili tartışmalar stratejik önem kazanmıştı: bilgi mücadelesi, bilimsel ideal ve ilkelerin uygulanmasını mümkün kılacak yeni bir toplum mücadelesiyle el ele gitmeye başlamıştır. Bir başka ifadeyle, kuram ve uygulama düzeyi iç içedir ve bu açıdan zorunlu olarak değerle ilgili *etik* bir içerik barındırır. Akıl ve bilim, değer üreticisi olmuştur.

Aydınlanma çerçevesinde akıl, kendi başına bir otorite kaynağı olarak hem kuram hem de uygulama meseleleriyle ilgilenmiş, sadece saf bilgi meselesiyle sınırlı kalmamış, o döneme kadar iman çerçevesinde ele alınan konulara da nüfuz etmiştir. Yani akıl değerlere kayıtsız kalmamıştır. Aklın ifadesi ve silahı olarak bilim, sosyal-siyasal olgular ile ahlak arasında, kuram ile uygulama arasında bir bağlantının olduğunu varsaymış, bir bütün olarak dünyanın gerçek bilimsel bilgisini üretme teşebbüsüne girmiştir. Özellikle uygulamayla ilgili yargılarda Aydınlanma rasyonalizmi, cehalet ve dogmatizmle girdiği mücadelede militan bir tutum edinmiştir (Coicaud, 2002: 109). Aydınlanma düşünürleri, sosyal ve siyasal meselelerle ilgili dile getirdikleri hakikatlerin gerçekleşmesi arzusundadırlar. Bilimsel bilgiler, bireylerin günlük yaşamları ve eylemlerini yönlendirmelidir. Bu anlayışa göre, değerlere ilişkin bilimsel özellikler barındıran bir bilgi vardır ve Aydınlanma, değişimi böyle bir bilgi adına ve bu bilgi çerçevesinde yönlendirmek istemektedir. *Doğruyu* bilmekle *iyiyi* bilmek ve istemek aynı anlama gelmektedir. Bunun iki temel nedeni vardır: öncelikle bilim bizatihi iyi değerlerin üretilmesinde yer alır, Aydınlanmanın temelini oluşturan akıl aynı zamanda değer üreticisi konumundadır ve ahlak böylece rasyonel bir temel edinmiştir. Aydınlanmanın ilerleme fikri, gelecekte bilimin rasyonel güçlerinin insanlığı birleştireceği, tarihin doğrusal gelişmecî sürecinde, akıl nosyonu etrafında bir bütün olarak insanlık adına kurtuluşu getireceği (romantik nitelikli birtakım cılız itirazlara rağmen) öngörülmüştür. Bir anlamda ideolojiler bu anlayış çerçevesinde formüle edilmiş ve hem kuramsal hem de uygulamaya yönelik öğretiler olarak ortaya çıkmışlardır.

Modernliğin evrenselci söylemi de değer üretici bilim anlayışını pekiştirmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi modernliğin bünyesindeki Aydınlanmanın evrenselci içeriği en iyi ifadesini, bilimin evrenselci söyleminde buluyordu. Burjuva topluluğunun barındırdığı çeşitliliği, tek bir dünya görüşü olacak şekilde bütünleştirebilecek kapasiteye sahip tek ideal ise kökleri Hıristiyanlığın insan anlayışına dayanan hümanizmdi. Bu hümanizmin ön plandaki karakteri de yine evrenselci söylemdi. Kısaca belirtmek gerekirse, hümanizm ideali, yani akıl, ilerleme ve bilime dayalı evrensel değer sistemine inancı onaylayan idealler, modernlik fikri çerçevesinde somutlaştırılmıştır (Delanty, 2004: 110). Dolayısıyla, Aydınlanma projesinin kuramsal ve uygulama boyutları arasındaki bağlantı,

tekçi aklın gücüne olan sonsuz inanç bağlamında ortaya çıkmıştır. Aklın birleşmesi (tekleşmesi) daha önceleri gelenek ve din tarafından beslenen yanlış bilgi biçimlerinden kurtuluşla mümkün olmuştur. Bu bakış açısından bireyler için ana amaç, içinde yaşadıkları çevreyle ilgili kapsamlı bir görüşün oluşturulması ve kendilerini önyargılardan kurtarmaları olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede kuramsal, etik, siyasal ve sosyal bilginin ulaştığı düzey, gerçekliğin rasyonel bir tarzda tezahürü olarak görülüyordu. Bilgideki bu gelişim düzeyi, büyüdü bozulmuş bir dünyada (Weber) zirve noktasını yakalamıştır ki; bu dünya, normların rasyonel-bilimsel olarak temellendirilebildiği bir dünyadır artık. Normlar da dâhil tüm sosyal olgulara, sorunlara rasyonel yaklaşım ideali çerçevesinde kurtarıcı olan değerler bilimsel faaliyete atfediliyor ve bilimin özerkleşmesi gündeme geliyordu. Örneğin sosyoloji bütün enerjisini toplum içindeki failerin bireyselliği ve bütünleşmenin hizmetinde kurumsal normların içselleştirilmesine harcıyordu. Yani bireycilik/dayanışma, düzen/ilerleme gibi karşıt öğeleri birleştiren bir bütün olarak görülen toplumu inceleme, sosyolojinin ana hedefiydi. Çünkü modernliği tanımlayan en derin çelişki, nesnel düzenin çözülüşü karşısında öznel değerlerin varlığıydı (Touraine, 2007: 184). Bir anlamda Aydınlanma aklı rehberliğindeki sosyal bilimler (sosyoloji, sosyal psikoloji), *sapkın olmayan* ve *normal* bir yaşamın normlarını üretmeye başlıyordu. Bilimin özerkleşmesinin yanında modern toplumlar kendi kimliklerinin bilincine vardıkça her geçen gün çevreleri üzerindeki *efendilik* konumlarını, denetimlerini daha da pekiştirmişlerdir. Norm üreticisi olarak sosyal bilimlerin ayrıcalıklı konumu bilimcilik eğilimleriyle daha da pekiştirilmiştir.

Empirik ve teknolojik alandaki başarılarının sonucunda bilimin itibarının yükselmesine paralel olarak Batıya özgü bir rasyonelite kültürü gelişmiş, bilimsel rasyonellik tüm toplumsal işleyiş için bir ölçüt haline almış ve rasyonellik, hızla kurumsallaşmıştır (Weber, Habermas). Williams'a (1999: 111-112) göre, neredeyse tam anlamıyla seküler sayılabilecek bir toplumda bilimsel rasyonellik tüm mistik inançlara başarıyla meydan okumuş ve akıl, normal sosyal davranışın alâmet-i farikasına dönüşmüştür. Bilimsel rasyonellik, seküler bir rasyonellik biçimidir ve insanların koyduğu ölçütlerle haklılaştırılan eylemleri kapsar. Bu dönüşüm (dinsel referansların, 'Tanrı'nın iradesinin' yerini, seküler rasyonelliğin alması, *-universitastan societasa* geçiş-), sosyal eylemlerin haklılaştırılması gereksiniminin farklı bir yaklaşımla, yani referansları farklı olan yeni bir etik anlayışla giderilmesini gündeme getirmiştir. Modern dönemden günümüze ana felsefi çalışmaların tümünün kapsamında yer alan etik arayış (bireycilik, faydacılık, varoluşçuluk vb.), bu ihtiyacı gidermek üzere ortaya konmuştur. Tanrı'nın nihai etik hakemliğinin ve garantörlüğünün sona ermesinin ortaya çıkardığı boşluğu, seküler rasyonelite ve onun ürünü olan bilim doldurmaya

başlamıştır. Artık eylemi haklılaştıracak nihai referans noktası, bu eylemin makuliyeti, yani aklılığı -akla uygunluğu- olacaktır. Bir anlamda akıl (rasyonellik) ve onun hüküm sürdüğü bilim kendi başına bir etik kaynak haline gelmiştir.

Sosyal bilimlerin norm üreticisi olarak işlevselleştirilmesindeki önemli bir etken de kültürün rasyonelleşmesidir. Modernliğin benimsediği kültürel modelde özgürleştirici ve evrensel bir ideal olarak bilgi, sürekli vurgulanmıştır. Bu evrensel ideal, büyük bir meşrulaştırma anlatısı olmanın ötesinde, kültürün üniversitelerdeki kurumsallaşma ile rasyonelleşmesi ve entelektüelleşmesi modernliğin bir dinamiğidir ve modern toplumun oluşmasında ana kurucu öğelerden biridir. Bu sürecin en önemli somut sonuçları, 19. yüzyılda ulusal entelektüellerin ve meslek topluluklarının ortaya çıkması ve günümüz sanayi sonrası bilgi toplumunun gittikçe bilgi merkezli bir nitelik almasıdır (Delanty, 2002: 16). Bilgi üreticisi olarak entelektüeller, devletlerin yönetimine ve bu devletlerin denetledikleri toplumlara yön veren, milliyetçilik, liberalizm, sosyalizm, muhafazakârlık gibi seküler öğretiler, ideolojiler hatta sivil dinler kurmuşlardı. Bu öğretilerin normatif yönü de olan içeriklerinin tanımladığı söylemin ana taşıyıcısı, bilimler özellikle de sosyal bilimler olmuştur. Antropolojiden coğrafyaya, tarihten sosyolojiye, iktisattan siyaset bilimine neredeyse tüm sosyal bilimler yeni bir tarih yazarak bu çerçevede yeni bir toplum yaratmışlardır. Hatta bu empirik bilimler, yöntem açısından *olanla* ilgilenmeleri gerekirken zaman zaman kendi nesnelerini tahayyül etmişler-yaratmışlar, *olması gerekeni* de bilimsel bilginin prestijinden yararlanarak ortaya koymaktan kaçınmamışlardır. Bir anlamda modern bilimin doğuşuyla bilimin kutsanması, hikmet, Tanrı ve tecrübenin meşruluğunu ortadan kaldırmıştır. Modern dönemde hikmet ve vahyin yerine ideolojiler ihdas edilmiş ve sosyal bilimleri temel alan bu ideolojiler, anlamlandırma işlevini yüklenmiştir. Modern sosyal bilim, siyasal kuramın önceki biçimlerini (felsefe, ilahiyat, tarih) itibarlarıyla beraber gerçeklik ilkelerini (hikmet, vahiy, tecrübe) de yıkmış (Wolin, 1981: 67) ve geleneksel toplumun karşıtı olarak, modern toplum inşasında önemli bir araç ve proje olmuştur.

Kısaca modern dönemde rasyonel olarak yaklaşılması gereken bilim nesnesi sadece doğa değil, aynı zamanda toplumdu. Weber'in belirttiği gibi büyü bozulan dünyada günlük yaşam da rasyonelleştirilmiştir. Böylesi yaşamların sürdürüldüğü toplumsal düzlem de doğa gibi rasyonel sorgulamanın, dolayısıyla bilimin nesnesidir artık. Özellikle sosyal bilimler aracılığıyla, *üniversitastan* kopmuş toplumsal yaşamın aşkın ihtiyaçlarını gidermek üzere ideolojiler ihdas edilmiş, sosyal bilimler de bu ideolojilerin üretildikleri birimlere dönüşmüştür.

Modern Devlet, Bilimcilik ve Toplumsal Denetim Aracı Olarak Sosyal Bilimler

Modern dönemde bilim ile toplum inşası arasındaki ilişkinin bir diğer boyutu da iktidarla ilgilidir. Modern dönemde söylemsel bir nitelik kazanan iktidarın kendi norm, değer ve ölçütlerini koymak için bilime işlerlik kazandırma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu zorunluluk bilimcilik ile beraber işletilmiş ve söylemsel iktidar açısından toplumun denetimi yönünde kullanılmıştır.

Genel anlamda bilimcilik (scientism) her ne kadar iddiaların, herhangi bir bilimsel disiplinle, teknik araçlarla, bilimsel terminolojiyle, matematiksel hesaplamalarla, kuramlarla ilişkilendirilip konumlandırılması (Hammer, 2003: 206) anlamına gelse de pejoratif bir kullanım da söz konusudur. Pejoratif kullanımda bilimcilik, bilimsel yöntemi bilgiye erişimin yegâne yolu olarak görmekle kalmaz, hakikati yalnızca kendi başına bilimin üretebileceğini de iddia eder. Bilimcilik tüm metafiziksel, felsefi, dini iddiaların ortadan kaldırılması gerektiğini, hakikate mutlak ve haklılaştırılabilir tek erişimin bilim aracılığıyla olabileceğini öne sürer. Bilimcilik, özellikle doğa bilimlerinin, yaşama ilişkin diğer tüm yorumlar (felsefi, dini, mitolojik vb.) ve inceleme teşebbüsleri (sosyal bilimler) üzerinde bir otoritesi olduğu varsayımındadır (Peterson, 2003: 752). Bu varsayım, doğa bilimlerinin yönteminin ayrıcalıklı bir konum edinmesinde önemli bir etkidir. Yine bu varsayımın dikkat çekici sonuçlarından biri de geleneksel olarak etik ve dinin alanları olan anlam, amaç, norm ve değerlerin ana kaynağı olarak bilimin işaret edilmeye başlanmasıdır. Bu çerçevede insan yaşamının tüm boyutları bilimsel çabanın nesnesi haline gelmiş ve tüm sorunların yalnız başına bilim tarafından çözülebileceği öngörülmüştür. Bu nedenle tarih ve arkeoloji bilimlerinin de bilimsel zemin arayışındaki genel bilimci tutumun önemli araçları olduğu söylenebilir. Kısaca bilimcilik, doğayı ve toplumu ele almada tek meşru bilgi türünü bilimsel bilgi olarak görür ve bu bilginin tüm soruları cevaplayabileceği ve tüm problemleri çözebileceği varsayımına dayanır. Bu varsayımın yankı bulduğu modern bilim, ilerleme fikri, bütünselleştirici ideoloji, kapsamlı çözümler barındıran mantık merkezli projeler çerçevesinde sosyal bilimi temellendirmiş ve beraberce bir bütünü, modern zihniyeti oluşturmuştur. Modern dönemde bilimin öncelikli işlevleri arasında dünyaya ilişkin derinlikli bir anlama, olaylarla ilgili kestirimde bulunma ve bununla beraber doğanın denetimi ve yönlendirilmesi işlevi vardır. Aslında bilimin öncelikli hedefi ve haklılaştırılma düzlemi, doğanın nesnel olarak anlaşılmasıdır (Yearley, 2004: xii).

Aslında sosyal bilimler, tarihsel kökleri insanlığın tarihi kadar eski olan bilgeliğin mirasçısıdır. Ancak sosyal bilim kendini çoğunlukla vahiy ve bilgeliğinden uzak bir bilgi arayışında gördüğü için çoğunlukla bu mirası

reddeder. Bu açıdan sosyal bilim, modern bir olgudur ve modernlikle beraber onun kurucu bir ögesi olarak 16. yüzyıldan itibaren empirik teste tabi, sistemli dünyevi bilgi üretme çabasıdır (Komisyon, 1996: 12). Daha ortaya çıkış döneminde sosyal bilimler doğa bilimlerine öykünmekle beraber, bilimsel inceleme nesnesinin farklılığı en azından yöntemsel olarak doğa bilimlerinden ayrılmasını da gündeme getirmiştir. Hatta bu Snow'un (2001: 93) ifadesiyle 'iki farklı kültüre' karşılık gelecek kadar derin bir ayırımdı. Bu ayırım çerçevesinde hiyerarşik olarak hayali olandan üstün, kesin olan bilgiyle beraber pratik yarar sağlayan, doğa bilimlerinin üstünlüğü ve bilimle özdeşleştirilmesi 19. yüzyılda tescil edilmişti. Yine 19. yüzyıla gelindiğinde, 16. yüzyılda başlayan coğrafi keşifler yepyeni bir kozmolojinin ortaya çıkışına yol açmakla birlikte Avrupalıların yeni *socius* formları keşfetmelerine de neden olmuştu. 17. yüzyıldaki devrim, evreni keşiflere açtığı gibi Avrupalı düşünürler çok çeşitli sosyal sistemlerin var olduğunu fark etmeye başlamışlardı. Tüm bu gelişmeler yeni bilgi alanlarıyla beraber önemli bir takım tartışmaları da gündeme taşımıştı. Hem bireyler hem de kurumlar arasında meşru bilgi konusunda epistemolojik bir mücadele ortaya çıkmıştı. Doğayla ilgili bilgiyi doğa bilimcileri denetleyecekti ama insanların sosyal yaşamlarıyla ilgili bilginin kim tarafından denetleneceği bir sorundu. Bununla beraber, modern ulus-devletin kararlarını dayandırabileceği daha kesin bilgiye olan ihtiyaç 18. yüzyılda yeni bilgi kategorilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Sosyal sistem çeşitliliği vardı ve bu çeşitliliğin açıklanması gerekiyordu. Bir anlamda üniversite tüm bu ihtiyaçlara cevap verebilecek yegâne kurum olarak canlandı ve hızlı bir dönüşüme girdi. Doğa bilimlerinin aksine sosyal bilimlerin özerk, kurumsal bir kimlik kazanması ancak üniversitelerin güçlenmesiyle söz konusu olabilmıştır. Çünkü doğa bilimleri üniversiteye ihtiyaç duymadan da özellikle uygulamadaki yararları nedeniyle özerk kurumsal bir yapıya kavuşmuştu (Komisyon, 1996: 16).

En genel anlamıyla evreni anlama, açıklama, denetleme yönünde doğal açıklamaya dayalı, akıl yürütme yöntemleriyle elde edilmiş, sistematik bilgiler bütünü olarak tanımlanan bilimin gelişimi ve yönelimi, bilimsel faaliyetin içsel dinamikleri kadar bu faaliyete dışsal olan koşullarla da ilgilidir. Bilimsel faaliyetin yer aldığı sosyo-ekonomik zemin, en hafif ifadeyle bilimin yönelimini belirler (Ural, 2000). Bilimin öncelikli işlevi her ne kadar insanın çevresinin nesnel olarak anlaşılması biçiminde tanımlansa da bilim ile bilimsel faaliyetin içinde yer aldığı toplum arasında yoğun etkileşimler söz konusu olmuştur. Toplum, bilimin ortaya çıktığı varsayılan Antik Yunan döneminden beri, bilimin yönelimini belirlerken, özellikle sanayi toplumlarında bilim de toplumu biçimlendirmeye başlamıştır. Bu biçimlendirmede merkezi rol sosyal bilimlerin olmuştur.

Bu bağlamda sosyal bilimlerin temel çözümleme birimi kişilerdir; çünkü kişiler, sosyal dünyada olup biten her şeyin nedenidirler. Sosyal

bilimler sosyal dünyadaki süreç ve mekanizmaları anlama arayışındadırlar. Bu arayışta sosyal bilimcinin, toplum üyelerinin kendi dünyalarıyla ilgili anlayışlarının ötesine geçmesi ve kavrayışın yeterliliğini sorgulaması gerekir. Sosyal süreç, üyelerin eylemlerinin ürünü olduğundan ve üyelerin bu süreci, yanlış anlama ihtimalleri bulunduğundan bu noktada sosyal bilim, potansiyel olarak kurtarıcı ve özgürleştirici bir rol üstlenir (Manicas, 2002: 4). Bir anlamda bilimsel faaliyet kendini sadece evreni anlama ve açıklama işleviyle sınırlamamış, anlamlandırma, amaç belirleme, yaşam tarzı belirleme gibi işlevleri de yüklenmiştir. Çünkü modern dönem filozofları, sahip oldukları aklın, dünyayı yeniden şekillendirecek, adalet getirecek yeterlikte bilgi kapsadığı inancını taşımışlardır. Bu varsayım, *eski rejimi* silip süpürmüştür. Artık insan, doğa karşısında edilgen bir varlık değildir. İnsan hayatını anlamlandırabilecek ve insan doğa ilişkisinde koşulları insan lehine çevirebilecek kullanışlı bir bilgi birikimi çerçevesinde doğanın denetlenmesi gerektiği (Bacon) bu dönemin hâkim anlayışıydı. Zaten teknolojik gelişmeler paralelinde, insan doğa üzerinde böyle bir iktidar tesis etmişti ve sıra, bu iktidarın toplum üzerinde denenmesine gelmişti (Minogue, 2002: 120). Doğa üzerindeki denetimin en önemli aracı, doğa bilimlerinin ürettiği bilgiydi. Aynı şekilde toplumun denetimini de sağlayacak araç sosyal bilimlerin sunacağı bilgi olmuştur. Bir anlamda sosyal bilimler bu denetim çabasının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Zaten toplumsal sistemlerin devamını doğa üzerinde araçsal akıl, araçsal eylemler yani teknik olarak kullanılan bilgi ile sağlarken (Habermas, 1975: 8); toplum kendi içinde de bu süreci iletişimsel eylemlerle yani geçerli normlarla sağlar. Her halükarda bilimsel bilgi denetim adına araçsallaştırılır.

Kısaca, modern dönemde, sosyal olguların çözümlenmesinde öncelikle bilimciliğin etkisinin incelenmesi gerekmektedir. Her ne kadar kendi idealinden -yani olgularla değerler arasında mutlak ayrımı ön gören- bir sapmayı ifade etse de modern bilim anlayışı tam tersine dönerek; modernlik rasyonalitesiyle ilgili proje, gerçeğin bilimsel çözümlenmesi ile normatif boyutlar arasındaki ilişkiyi koparmış ama modernliğin kendi ideallerinden oluşan değerlerle bu boşluğu doldurmuştur. Doğa bilimlerinin gerçeğe ilişkin iddialı çözümlenmeleri, toplumların modern bir tarzda incelenmesi, sosyal olgulara yönelik bilimsel yaklaşımı gündeme getirmiş ve bu yaklaşımlarda doğa bilimlerinin metodolojik yönelimleri takip edilmiştir (Coicaud, 2002: 97). Aynı çerçevede Bauman'a (2004: 820) göre Comte gibi öncüler, sadece henüz uygulamaya konmamış inceleme alanlarına (Sosyoloji gibi) ad uydurmakla kalmamış, aynı zamanda bu müstakbel bilimlerin, insan topluluğunun ilerlemeci ama yine de düzenli bir şekilde gelişimini yöneten yasaların bilgisi adına genelleştirilebilir bir konum iddiasında bulunmuştur. Genelleştirilebilir nitelikteki bilgi, evrensel olarak uygulanabilirliği söz konusu olan bilimsel gözlem ve deney yöntemleri kullanılarak elde edilen

bilgidir. Yani doğa bilimlerinin başarılarının bir sonucu olarak bilimsel bilginin artan prestijinin ürünü olan bilimcilik söylemine sosyal bilimler de dâhil olmak arzusundaydı.

Zaten Calhoun'a (2004: 954-955) göre, sosyal bilim fikri tamamen bilimciliğin ve ulus-devlet anlayışının hakim olduğu modern dönemlere ait bir fikirdir ve 17-19. yüzyıllar arasındaki dört önemli gelişme, sosyal bilimlerin ortaya çıkışında önemli rol oynamıştır:

(i) *17. yüzyılda ortaya çıkan bilimsel devrim oldukça önemlidir. Bu devrim, birikimsel empirik proje olarak bilim anlayışını ortaya çıkarmış ve bunu, bilginin kamusal olarak paylaşımını savunan dünya görüşü ve araştırma ile beraber yayıncılığın da ilerlemesini sağlayan sosyal kurumların oluşmasıyla tamamlamıştır. Bu yeni anlamıyla bilim, tümevarımsal araştırma ile önermelerin açıkça test edilmesi ve empirik kanıtlara dayalı kuramların formüle edilmesini birleştirmiştir.*

(ii) *Modern devletin (hem içeride hem de sömürgeci türlerde) doğuşuyla, devlet hem bilimin müşterisi olmuş hem de bilime ilgilenecek alanlar açmıştır. Devletler, siyasanın temeli olarak bilgi arayışına girmiştir. Ayrıca, akademisyenler hangi siyasaların daha iyi işleyeceği hangilerinin işlemeyeceği, daha iyi bir yönetim için hangi etkenlerin gerektiği ve hangi devlet örgütlenmesinin insan özgürlüğünü daha güçlendireceği gibi meseleleri anlamaya çabaladıkça, devletin kendisi de önemli bir bilim nesnesi haline gelmiştir. Bununla yakından ilgili bir başka durum da bir devlete ait halkın, siyasetin ötesinde ulus kavramı olarak tanımlanması, 'toplumun' birbirine bağlı, bütünleşmiş ve tarih boyunca gelişen bir varlık olarak tasarlanmasına önemli katkıda bulunmasıdır. Yani sosyal bilim, sınırlarını belirleyen, çalışma alanını veren devlete tabi bir çaba olarak var olmuştu (Komisyon, 1996: 30).*

(iii) *Modern çağa damgasını vuran ticaretin, iş bölümünün, sanayinin ve sermaye birikiminin aşırı derecede büyümesi, hem toplumu inceleme yönünde bir dürtü hem de siyasal yönetimin etkileriyle, değişim ve örgütlenmenin toplumsal kaynaklarını birbirlerinden ayırt etmenin temelini oluşturmuştur. Örneğin, nasıl ki ulus fikri, toplumu kendi tarihi çerçevesinde kültürel olarak bütünleşmiş bir varlık olarak görme iddiasındaysa, modern iktisat fikri de toplumun kendi üretici kapasitesinde yer alan maddi dönüşümler kadar bilgi çerçevesinde de gelişebileceği şeklinde bir anlayış getirmiştir.*

(iv) *Modern dönemin başlarında Avrupalılar, dünyanın daha önce hiç şahit olmadığı devasa boyutlarda keşif projelerine girişmişlerdir. Bu çabalar, kültürel biçim ve pratiklerdeki devasa farklılıkları ortaya koyarak sosyal bilimlerin yolunu açmıştır. Misyonerler, yöneticiler ve nihayet antropologlar akrabalık, aile, hane ekonomisi örgütlenmesi, iktidar*

hıyerarşileri, dini sorumluluklardaki uzmanlaşma ve gençlerin eğitime yönelik yaklaşımları anlama çabasına girmiştir.

Tüm bu gelişmeler, beraberinde paradigmatik bir dönüşümü getirmiştir. Aristoteles'in ereksel (teleolojik) yaklaşımının -gelişme tüm varlıkların özüne ilişkin bir niteliktir- terk edilmesiyle beraber yepyeni bir kozmogani ortaya çıkmıştır. Modern evren algısında, evren artık belli bir amaca yönelik hareket eden ve bu açıdan, *olanla olması gerekeni* beraberce içeren değerler hiyerarşisine sahip varlıkların değil, anlamak ve açıklamak için fiziksel yasalarını keşfetmemiz gereken devasa bir mekanizmadır. Doğa, bu yasaların düzenliliğinin ürünüdür ve bu düzenlilik matematikleştirilmeli ve neden sonuç ilişkileri çerçevesinde açıklanmalıdır. Bu yasaların formüleleştirilebilmesi, aynı zamanda evrene hükmetme anlamına da gelecektir. Matematikselleştirilmiş, hesaplanabilir evrende *olması gereken* ile *olan* arasındaki bağ tamamen koparılmıştır. Çünkü *olanın* açıklanması, *olması gerekeni* zaten bastırıldığı için dünyanın büyüğü de bozulmuştur. Bu dönüşümün ilk dönemlerinde yasalar, Tanrının yarattığı ya da tasarladığı düzenekler (*universitas*) olarak algılanırken; değer, mükemmellik, uyum, anlam, amaç gibi arayışlara yönelik bilimsel şüphecilik yoğunlaştıkça yasalar, mekanik ilişkilerin sonucu olarak açıklanmaya başlanmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda özellikle doğa bilimlerindeki yükselişe paralel olarak modern bilim, eski dünya görüşü üzerinde zafer kazanmış ve paradigmatik bir dönüşüm ortaya çıkmıştır. Bu dönüşümle beraber bilgi dolayısıyla da bilim algısı değişmiştir. Yeni açıklama biçimi (bilim), olguları anlamanın en iyi aracı olarak kabul görmüş ve fiziksel gerçeklikle birlikte, insan davranışını çözümleme, anlama ve açıklamada referans noktası olarak kullanılmıştır (MacIntyre, 1984: 83). Bu durumda sosyal bilimler, sosyal ve siyasal meseleleri, doğa bilimlerinin benimsediği yöntem çerçevesinde ele almaya başlamışlardır.

Söz konusu anlayış doğrultusunda hemen her Avrupa ülkesinde devletler, devasa kurumlardan oluşan bir örgüt olmuş ve yurttaşlarının günlük yaşamlarının özüne nüfuz etmeye başlamıştı. Bu durum, sosyal bilimlerin gelişme serüveninde rol olan çok önemli nedenler arasında yer alır ki; bunun tek nedeni, devletin eylemlerine yön vermek için bilgi talep etmesi değil, bunun yanında toplumu yeniden yaratma potansiyelinin devlete sağladığı faydadır (Calhoun, 2004: 956). Modern bir olgu olarak sosyal bilimler, Aydınlanmanın ruhuna uygun bir tarzda kurtuluşun, yani toplumu yeniden yaratmanın yol haritasını sunuyordu.

Modern bir olgu olan sosyal bilimlerin, modern toplumun inşasındaki asıl rolü, Fransız Devrimi'nin yol açtığı kültürel çalkantının ardından ortaya çıkmıştır. Devrimin ardından siyasal ve sosyal dönüşümün kazandığı yüksek ivme, sosyal hayatın doğal düzen çerçevesinde ele alınmasını yetersiz kılmıştır. Bu çerçevede çözümün, egemenlik kaynağı

olarak görülen halkın yaşadığı hızlı ve köklü sosyal değişimin örgütlenmesi ve rasyonelleştirilmesinden geçtiği düşünülmüştür. Bu değişimin denetlenebilmesi ve yönlendirilebilmesi için değişimin toplumsal düzeyde örgütlenmesi, bu örgütlenmenin gerçekleştirilebilmesi için de değişimin incelenmesi ve bu değişime yön veren yasaların -Newton fiziğinde yer alan yasalar gibi- keşfedilmesi, anlaşılması gerekiyordu (Komisyon, 1996: 16). Kısaca, yeni bir sosyal düzen ihtiyacı doğmuştu ve bu düzenin istikrarının teminatı, kesin bilgileri sağlayacak sosyal bilim, -sosyal fizik- idi. Sosyal bilimleri doğuran temel saik, işte bu sosyal ihtiyaçtı.

Sosyal bilimleri doğuran bir diğer ihtiyaç da iki açıdan siyasal içerikliydi. Öncelikle, sosyal bilimlerin başlangıçta Newtoncu fiziğin determinist yasalarını benimsemesi tesadüfi değildi. Evrene hükmeden determinist yasalar toplum için de geçerli görülüyordu. Bu determinist yasaları varsaymak, değişimin teknokratik bir tarzda denetlenmesini mümkün kılması açısından önemliydi (Komisyon, 1996: 18). Böylece değişime dirençler kolayca aşılacak, siyasal açıdan hayali olanın yeri belirlenmiş olacak ve bireyler sosyo-politik arenada rahatça yer alacaklardı. Denetimli bir siyasal seferberlik böylece mümkün olacaktı. İkinci olarak, Halk egemenliği söyleminin hâkim olduğu ve bir 'ulusun' örgütlenmesi olarak ortaya çıkan modern ulus devletlerin karşı karşıya buldukları en önemli sorun, sosyal parçalanma riskini taşıyacak derecede heterojen bir nüfus üzerinde bütünsel bir otorite kurmak, ortak bir kimlik oluşturmaktı. Modern ulus devlet, böyle bir sorunu iki şekilde aşabilirdi; ya toplumu homojenleştirecek (eğitim, iktisat, din gibi kurumları işleterek) ya da mevcut heterojenliğin aslında bir yanılsama olduğunu ortaya koyacaktı. Her iki çaba da ancak sosyal bilimlere başvurarak sonuç alabilirdi. Bu çerçevede devletler, sosyal birliği teminat altına alma adına, hükümdarlar üzerinden tarih yazmaya çalışan vakanüvisliğin yerine, halklar üzerinden tarih yazan, nüfusu oluşturan tüm bireyler için ortak bir köken işaret eden Tarih bilimine başvurmuşlardır. Tarih bilimi sadece geçmişin gerçek öyküsünü barındırmakla kalmayacak, bugünü açıklayacak, gelecek için rasyonel tercihler yapmayı da mümkün kılacaktı. 19. yüzyılda sosyoloji de benzer bir işlev yüklenenecekti. Kentli işçi nüfusundaki patlama beraberinde bir takım hoşnutsuzluklar ve düzensizlikler getirdi. Özellikle sosyal reform derneklerinin bu hoşnutsuzlukları gidermek üzere yaptıkları çalışmalar üniversite bünyesinde kurumsallaşmış ve sosyoloji ortaya çıkmıştır (Komisyon, 1996: 26).

Sosyal bilimlerin denetim aracı olarak işlevselleştirilmesini en iyi örnekleyen durum, sosyolojinin doğuşudur. 19. yüzyılın sonlarında Avrupa'da sosyal bilimlerin özellikle de sosyolojinin, modern toplumun tarihsel seyrini keşfedeceği ve iyileştireceği ümit edilmiştir. Sosyoloji, kendiliğinden ortaya çıkan, basit ve iyi anlaşılammış bir süreç yerine,

düzenli ve denetimli bir gelişme koyacaktı. Hatta başlangıçta tüm modern dönüşümlerin kesinlikle yararlı ve arzu edilebilir nitelikte olmadığı da sıkça gündeme getirilen bir iddiaydı. Bundan dolayı sosyolojinin kamuyu tüm düzlemlerde özellikle de yasa yapım düzleminde denetimsiz sosyal süreçlerdeki gizli tehlikelere karşı uyarması gerekiyordu; bununla beraber sosyoloji, böylesi arzulanmayan süreçlerin gerçekleşmesini önleme, hasarları onarma yollarını ve yöntemlerini göstermek zorundaydı (Bauman, 2004: 821). Bu açıdan yeni sosyal bilim disiplinlerinin kurucularının benimsedikleri ortak amaç, bu tarihsel yönelimleri belirlemek ve belirsizlikleri gidermektir. Bu amacın gerçekleştirilebileceğine ilişkin genel bir kabul vardı. Kıta Avrupa'sında sosyolojinin doğuşuyla, bir iyimserlik dalgasının ortaya çıkışının çakıştığını belirten Bauman (2004: 823) bu iyimserliğin, yaratıcı, yaşamı iyileştiren potansiyeliyle bütün uygarlıkla özdeş olan Avrupa uygarlığının evrensel yazgısı ile ilgili bir iyimserlik olduğunu belirtir. Avrupa'nın küresel düzlemde kısa sürede ve direniş görmeden kurduğu geniş hâkimiyet ve etki, hem bu inanca esin kaynağı olmuş hem de bu inancı doğrulamıştır.

Zaten Bauman'a göre (2004: 977) sosyoloji kendine her zaman, yaygın kanaatleri ıslah etme, düzeltme işlevi yüklemiştir. Sosyal bilimlere içkin olan yüzeysel muhalif duruşu açıklayan bir iddiadır bu. Böylesi bir işlevin yüklenilmesi aynı zamanda bilimin vesayetçi bir söylem benimsemesinin de kapısını açmıştır. Böylesi bir vesayetçi söylem siyasal alanda bilimsel içerik barındıran ideolojiyle iç içe girince daha girift bir görünüm edinir. Öte yandan ideoloji gibi bilimsel bilgi de efsaneye dönüşebilir ve modern siyasete sirayet eden efsane ile ideoloji arasında birçok benzerlik vardır. İnsanlar, düzenli, geniş ölçüde kestirilebilir ve ayrıca potansiyel olarak denetlenebilir davranışlar sergileyen varlıklardır. Tüm bu nedenlerden dolayı insanlar, modern bilim stratejileri tarafından tanımlandığı şekliyle, potansiyel inceleme nesnelere (Bauman, 2004: 820) ve nesnel özellikleri ideolojilerce tespit edilebilir. Bu hususlar, modern devlet ve diğer teşkilatların çoğunlukla pratik, siyasete yönelik çıkarları tarafından da gündeme getirilir ve özellikle siyasete belirlemeyle beraber, toplumsal denetim stratejilerinde bu bilimlerin verilerinden yararlanılmıştır. Dahası, devletin geliştirdiği efsanelerin (Sarıbay, Ögün, 1999: 109,138) ana dayanaklarını sosyal bilimlerin tedarik ettiği veriler oluşturmuştur.

Meşrulaştırma Aracı Olarak Sosyal Bilimler

Modern dönemde iktidarın kaynağının sekülerleşmesi, bilgi-değer (epistemologico-axiologic) temeli üzerine inşa edilmiş meşruluk meselesini hassas bir noktaya taşımış, özellikle de siyasetin esasına ilişkin, siyasal değerlerin seküler bir tarzda üretilmesi ihtiyacını ortaya çıkmıştır. İktidar artık bir krala bağlanmadığı gibi aşkın bir adresle de ilişkisi kalmamıştır. Bu

durumda zorunlu olarak özsel bir nitelik taşıyan 'ortak iyi'; iktidar, bilgi ve hukukun birlikteliğiyle mümkün olmuştur (Mouffe, 1992: 229). Böylesi bir bilgi ise tabii ki sosyal bilimlerden üretilirdi ve modern devlet, toplumu denetleme imkânı sunmakla beraber meşrulaştırıcı bir işlev yüklenen bu tür bilgiye kayıtsız kalmazdı. Zaten Nietzsche'ye göre bilgi, bilinç ve mantık ile iç içe olan iktidar istenci, yaşam adına denetim ve egemenlik arayışındadır ve bu yüzden bilgi, bir iktidar meselesidir. Yani teknokrazi gibi, bilimle bütünleşmiş bir iktidardan (*scientokrasi*) bahsedilebilir (Larrain, 1995: 60-62) ve modern dönemin hem fizik hem de sosyal dünyası, bilimle özdeşleşmiş bu iktidar tarafından şekillendirilmiştir.

Bu bağlamda modernlikle beraber gündeme gelen önemli bir kırılma da iktidarın kaynağına ilişkindir. Modern öncesi dönemlerdeki *omnis potestas a Deo* (bütün iktidarlardan Tanrı'dan gelir) formülü *omnis potestas a populo* (bütün iktidarlardan halktan gelir) formülüne dönüşünce, devleti ve devlete yönelik itaati açıklama amacındaki sözleşme kuramları ortaya çıkmıştır. Sözleşme kuramları çerçevesinde siyasal iktidarın meşruluğunun, uyrukların itaatinden türetilmesi için, özerk ve içkin bir meşruluk temeli arayışına girilmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda yönetsel uygulamalar gündeme gelmiş, kendini aşan bir iktidara rıza gösterecek kurucu birey (Akal, 1998: 82) vazgeçilmez haklara sahip olmadan önce bazı davranış kalıpları, iktidar meşruluğunun ilanı olarak ortaya çıkmıştır. Sözleşmede taraf olan birey, öncelikle toplumsal disiplinin (Foucault) nesnesiydi. Uyruklar bedenleri ile beraber yeni bilgi üretim alanı, yaşam tarzını yönlendiren kuralların uygulama noktası, yönetimin nesnesi veya devletin çözmesi gereken sorunlardan biri haline gelmiştir artık. Bu sorunun çözümünde 'toplum içindeki bireyi' açıklama görevi de sosyal bilimlere verilmiştir. Çünkü modern iktidarın ana kaynağı, birçok potansiyeli ve ihtimali bünyesinde taşıyan -ideolojik, söylemsel ve hegemonik biçimlendirmelere tabi tutulabilecek- bireyin rızasıdır.

Modern dönemdeki meşru siyasal iktidarın ana odağı, rızalarına ihtiyaç duyulan bireylerin uyruklaştırılması ve itaatlerinin teminat altına alınması olunca, itaat modern tarzda biçimlenmesinde (kendi kendini düzenleyen 'özerk özne' tipindeki uyruğun oluşumunda) disiplin ve bilgilerin rolü çok önemli hale gelmiştir (Gane, Johnson, 1993: 9). Bu açıdan modernlikle ilgili ana sorunu, örneğin Foucault, bilimsel söylemin destekçisi olan bilgi ve iktidar ilişkileri çerçevesinde ele alır. Bu noktada iktidar düzenekleri ile iktidarın sınırlarını çizen hakkın kurallarıyla birlikte, iktidarın ürettiği ve ürünü olduğu hakikat etkilerini ilişkilendirmek önemli bir meseledir. Yani iktidar, hak ve hakikat üçgeni arasındaki ilişkilerden söz edilebilir. Toplumların hemen hepsinde toplumsal bünyeyi oluşturan, aynı zamanda da niteleyen katmerli iktidar ilişkileri vardır. Bu iktidar ilişkileri söylemin üretimi, birikimi, işlevi ve devr-i daimi olmadan tesis edilip

uygulanamadığı gibi pekiştirilemez de. Hakikat söylemleri olmadan iktidar işletilemez (Foucault, 1984: 204). Bilgi ise bu hakikat söyleminin yapı taşı ve ana birimidir ve bilimsel disiplinler kendi başlarına bilgi aygıtları ve yeni anlama biçimleri ihdas ederek, hak söylemi oluşturmuşlardır (Foucault, 1984: 220).

Modern tecrübeyle beraber özne algısı değiştiği için birey öznenin hem toplum hem de doğa ile olan ilişkisi yeniden tanımlanmıştır. Modern dönemde özne-doğa ilişkisinde birey kendini edilgen bir nesne olarak görmemekte, aksine, doğanın gizemlerinin ötesine geçerek doğaya damgasını vuracak bir aktör olarak konumlandmaktadır. Doğal evren evcilleştirilecek bir alan, insan ihtiyaçlarının hizmetinde kullanılacak bir araç ve yeni keşfedilmiş bir *efendilik* (Hegel) tarzı çerçevesinde tadılacak hazlar potansiyelidir artık (Coicaud, 2002: 171). Aynı şekilde var olmak için topluma muhtaç olmayan birey, özerkliği doğrultusunda hem toplumsal yaşamına hem de doğayla ilişkisine kendi kendine yön verecektir.

Bu çerçevede modernliğin önemli vechelerinden biri de kimlik tanımıdır. Modern dönemde kimliği tanımlayan referans noktalarında çok köklü dönüşümler olmuştur. Rönesans ve Reformasyon döneminden itibaren başlayan dönüşümlere paralel olarak kimliğin ana bileşenleri din ve gelenek olmaktan çıkmış ve kimlik, ‘kendi kaderini tayin edebilecek, kendi kendine kural koyabilecek kapasiteye ve yeteneğe sahip, egemen ve özerk özne’ (Kant) olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bu kimliğin tanımlanması ve başvuru kaynağı olması açısından özellikle sosyal bilimler yadsınamaz bir rol üstlenmiştir. Modern projenin siyasal yüzünü ifade eden *kendi kaderini tayin edebilen özne*, aynı zamanda ölmüşleri ve doğacakları da kapsayan bir ulusun üyesidir ki, zaten ulusçuluk da bu anlayış zemininde doğmuştur. Kendi kaderini tayin hakkı eşitlik, evrensel insan hakları ve halk egemenliği iddialarını da gündeme getirmiştir. Bu bağlamda modernliğin ana hedefi, özgürlük etiği arayışıdır (Delanty, 2002: 8). İktidar, bilgi ve kimliğin beraberce sonsuz sayıda şekil alabileceği kombinasyonları birleştirebilecek bir etik (ideolojiler) arayışı.

Böylesi bir özne anlayışı, ulus devletler için en önemli sorun olan, heterojen bir toplumdan siyasal ve iktisadi olarak bütünleşmiş bir ulus inşa etme çabasını daha da zora sokmuştur. Bu çerçevede özellikle siyasal bütünleşmeyi sağlamak adına tarih, coğrafya, sosyoloji (toplumu etnik grupların değil sosyal sınıfların toplamı olarak alan) gibi bilimler hayati bir rol üstlenmişlerdir. Zaten modern devlet, hem geleneğe, hem toplumsallaşmaya hem de kültüre müdahale etmiştir (Habermas, 1997: 32). Bu müdahalede başvurulan en işlevsel araç da sosyal bilimler olmuştur. Toplumsallaşma süreçlerine, eğitime ve kültüre doğrudan sosyal bilimlerle müdahale edilmiştir. Çünkü modernlikle beraber toplumsal alanın pedagojik bir nesneye dönüştürülmesiyle eğitim, nüfusun toplumsal tutumlarının

yönetilebilir kılındığı bir kurumlar sistemine dönüşmüştür. Bu kurum içinde kişiyi biçimlendirecek ilişki, disiplin ve çevrenin hesaplama aracılığıyla yönetimi söz konusudur artık. Eğitim kurumlarının başat amacı, özel kişilikler geliştirmek ve bu sistemi işletecek eğitimli personeli yetiştirmektir (Hunter, 1993: 184). Bundan böyle kişilik de bir üretimin çıktısı halini almıştır. Bu açıdan toplumsallaşma olgusunda devletin, özellikle eğitim ve tarih gibi sosyal bilimler aracılığıyla her geçen gün daha merkezi bir konum kazanması manidardır. Zaten toplumsal yaşamın tüm alanlarına nüfuz eden, modern dünyanın şekillenmesinde başrol oynayan modern devlet, modernliğin kurumsallaşmasında ve modern toplumun inşasında ana aktördür.

Modern devletin yürütmeye çalıştığı en önemli proje, hak ve sorumluluklarıyla beraber üyelerini tam yurttaş konumuna taşımak, ülkeyi savunmakla beraber nüfusu denetlemektir (Foucault, 1979: 17). Modern dönemde iktidara dönüşen bilginin en fazla işlevsel kılındığı alan, bilimsel nesnelere alanı, yani doğa ve toplumdur. Yöneticilik işlevini yüklenen devletler sağlık, suç, eğitim, yoksulluk gibi sosyal bünyenin ana bileşenlerini denetim altına alarak nüfusları düzenleme çabasına girerler. Hatta Foucault'ya göre bu çaba salt sosyal düzenleme veya denetimi aşan bir durumdur; bilimler marifetiyle birey, bir özne olarak inşa edilir. Bir anlamda sosyal bilimler, modern devlet için sadece toplumsal denetim imkânı sağlamamış, aynı zamanda uygun yurttaş-özne, bilinç ve zihniyet inşasında da rol almışlardır.

SONUÇ

Tek tek sosyal bilimler dikkate alındığında, her bir disiplinin modernlik olgusu ile çakıştığı birçok eksenin varlığından söz etmek mümkündür. Ancak bir bütün olarak ele alındığında, kendi başına da bir iktidar formu olan bilginin ana birimi olduğu bilim çerçevesinde sosyal bilimlerin modern toplumun oluşumunda merkezi bir rol oynadığı görülmektedir. İşleyişte bilimin salt epistemolojik bir boyut taşımadığı, özellikle teknik denetimi mümkün kılması açısından modern dönemde siyasal bir boyut da edindiği görülür. Bilimin edindiği bu siyasal boyutun çeşitli görünüşlerinden bahsetmek mümkündür.

Bilimle bütünleşmiş bir iktidar, modern dönemlere damgasını vuran 'bilgi gücü' anlayışıyla birleşince, önce doğa bilimleri aracılığıyla doğa üzerindeki denetime yönelmiş bilgi, daha sonraları toplumun denetlenmesi açısından işlevselleşmiş ve bu süreç sosyal bilimlerin doğuşuyla eş zamanlı olarak işlemiştir. Bu çakışma sadece toplumsal denetim alanı ile sınırlı kalmamış, modern dönemlerde iktidarın kaynağının halka içkin olan adreslerde aranmaya başlayınca, sosyal bilimlerin meşruluk açısından

işlevselleştirildikleri görülür. Meşruluk açısından sosyal bilimler, hem seküler nitelikli ortak iyinin tanımlanması hem de meşruluğun kaynağı olan ve halkı oluşturan bireylerin rızasının şekillendirilmesi ve itaat üretimi açısından vazgeçilmez roller üstlenmiştir. Bireysel rızaların şekillendirilmesinde disiplin, bilgi, uyruklaştırma, hak ve hakikat ilişkileri bilim zemininde inşa edilmiştir. Yani seküler nitelikli modern iktidar, meşruluk ihtiyacını sosyal bilimler aracılığıyla gidermiştir. Modern dönemde kendi kaderini tayin edebilen bir varlık olarak tasavvur edilen özne ve bu öznenin rızasına dayanmak zorunda olan iktidarın, bilimsel bilgi özellikle de sosyal bilimsel bilgi aracılığıyla kendi hakikat söylemleri çerçevesinde itaatkâr özne, birey oluşturmaya çalıştığı söylenebilir. Yani bilgi-iktidar ilişkisinin kökeninde modern devletin meşruluk kaygısı, bilgi ile kendini meşrulaştırma çabası yatmaktadır. Ayrıca ortak iyiyi seküler olarak tanımlayan bilgi, ideolojiler –siyasal efsaneler- üreterek iktidar için meşruluk kaynakları oluşturmuştur.

Modern zihniyetin önemli bileşenlerinden olan Aydınlanma, hakikatin bilgisini ruhban ve asillerden bilim adamlarına doğru geçirirken, bir yandan da araçsal akıl anlayışı insanı bu bilginin nesnesi konumuna sokmuştu. Aydınlanma, evrenselci söylemini bilimsel bilginin nesnellik özelliği dairesinde oluşturmuş ve kurtuluş için cehalet ve batıl inancın önündeki en büyük engel olan bilimi göstermişti. Modern dönemde sosyal bilimler, çözümlene nesnesi olan birey için aynı zamanda kurtarıcı, özgürleştirici bir rol üstlenmişti. Bilimsel bilginin itibarının yükselişine rasyonelliğin kurumsallaşması eşlik etmiş ve seküler boyutuyla beraber bu rasyonellik, sosyal eylemlerin haklılaştırılması işlevini üstlenmiştir. Seküler rasyonelliğin yeni bir etik arayış içinde olması ve bizatihi nesnelligi, hakikatin bilgisini temsil etmesi nedeniyle kendisi bir etik kaynak halini almıştır.

Aristotelesçi ereksel yaklaşımın terk edilmesiyle doğa, varsayılan yasaların matematiksel olarak ifade edildiği mekanik bir evren algısı dairesinde neden sonuç ilişkileri kullanılarak açıklanmaya başlamıştı. İnsanlığı karanlığın ve cehaletin hâkimiyetinden kurtarma iddiasındaki Aydınlanma, topyekûn kurtuluşu temin edecek bir kurtuluş reçetesi sunuyordu: *akıl rehberliği*. Akıl rehberliğinde rasyonellik ruhunun yaygınlaşmasını engelleyen bütün kurumları hedef alan Aydınlanma, akıl ve bilimi, bilimcilik çerçevesinde tüm değerlerin üreticisi olarak ihdas etmiştir.

Aydınlanma zihniyetinin varsayımlarından biri de kuram ile uygulama arasında bağlantı olduğu iddiasıydı ve bu iddia çerçevesinde, doğal ve sosyal dünyanın gerçek bilimsel bilgisinin üretilmesi çabası ortaya çıkmıştır. Bütün olarak eşyanın düzeniyle ilgili olduğu gibi değerlere ilişkin de bilimsel bilgi vardır ve Aydınlanma değişimi, böyle bir bilgi adına ve bu bilgi çerçevesinde yönlendirmek istemektedir. Yani gerçekliğin rasyonel

olarak tezahür ettirildiği bir düzeye ulaşan sosyal bilgi etrafında normlar, kurtarıcı değerler olarak bilimsel bir tarzda temellendirilmeye başlanmıştır. Aydınlanmacı paradigma, öncelikle aklın hakimiyetinde doğanın fethedilip denetlenmesini, ardından da bilimin belirleyip yönlendireceği bir toplumsal denetim ve toplumun bilimin ışığındaki değerlere doğru yönlendirilmesini öngörüyordu.

Bu zihniyetin damgasını vurduğu bir dönemde sosyal bilimlerin somut olarak işlevselleştirildiği asıl alan, Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan kargaşanın giderilmesi adına ihtiyaç duyulan yeni bir sosyal düzendir. Yeni sosyal düzeni, istikrarı temin edecek öge, aklın vesayetçi niteliğini de barındıran sosyal bilimlerdi. Sosyal bilimler hem düzen tesisi hem de işleyişi anlayıp, açıklayıp yönlendirme açısından hayati bir rol üstlenmişlerdir. Kısaca belirtmek gerekirse, bir bütün olarak sosyal bilimler, modern toplumun şekillenmesine üç ana alanda damgasını vurmuştur: toplumun denetimi ve yönlendirilmesi, norm üretimi ve meşrulaştırma.

KAYNAKÇA

- AKAL, C. Bali. (1998), *İktidarın Üç Yüzü*, Ankara: Dost Kitabevi.
- ATIKER, Erhan. (1998), *Modernizm ve Kitle Toplumu*, Ankara: Vadi Yayınları.
- BAUMAN, Zygmunt. (1996), *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, (çev.) K. Atakay, İstanbul: Metis Yayınları.
- BAUMAN, Zygmunt. (2004), "Sociology", *The Social Science Encyclopedia*, (ed.) A Kuper ve J.Kuper, London: Routledge.
- BEST, S., D. Kellner. (1998), *Postmodern Teori*, (çev.) M. Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- CALHOUN, Craig. (2004), "Social Sciences", *The Social Science Encyclopedia*, (ed.) A. Kuper ve J.Kuper, London:Routledge.
- CASSIRER, Ernst. (1984), *Devlet Efsanesi*, (çev.) N. Arat, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- COICAUD, Jean-Marc. (2002), *Legitimacy and Politics*, New York: Cambridge University Press.
- DELANTY, G.. (2002), *Nationalism and Social Theory: Modernity and the Recalcitrance of Nation*, London: Sage Publications Ltd.
- DILTHEY, Wilhelm. (1999), *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, (çev.) D. Özlem, Bursa: Paradigma Yayınları.
- FOUCAULT, Michel. (1979), "Governmentality", *Ideology and Consciousness*, No:6, Autumn 1979, ss.6-22.
- FOUCAULT, Michel. (1984), "The Juridical Apparatus", *Legitimacy and the State*, (ed.) W. Connolly, New York: NewYork Univ. Press.
- GANE, M. ve Terry Johnson, (1993) "Introduction:The Project of Michel Foucault", *Foucault's New Domains*, (ed.) M. Gane, T. Johnson, London: Routledge.

- GULBENKIAN Komisyonu. (1996), *Sosyal Bilimleri Açm*, (çev.) Ş. Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları.
- HABERMAS, Jürgen. (1975), *Legitimation Crisis*, (çev.) T. McCarthy, Boston: Beacon Press.
- HABERMAS, Jürgen. (1997), *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, (çev.) T. Bora, M. Sancar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- HAMMER, Olav. (2003), *Claiming Knowledge: Strategies of Epistemology from Theosophy to the New Age*, Leiden: Brill.
- HUNTER, Ian. (1993), "Personality as a Vocation", *Foucault's New Domains*, (ed.)M.Gane ve T.Johnson, London: Routledge.
- KANT, Immanuel. (2008), "An Answer to the Question: What is Enlightenment?", <http://www.english.upenn.edu/~mgamer/Etexts/kant.html> 21.01.2008.
- LARRAIN, Jorge. (1995), *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*, (çev.) N. Nur Domaniç, Ankara: Sarmal Yayınları.
- LASH, Scot. (1994), "Modernite mi, Modernizm mi?", (çev.) M. Küçük, *Modernizm vs. Postmodernizm*, (der.) Mehmet Küçük, Ankara: Vadi Yayınları.
- MACINTYRE, Alasdair. (1984), *After Virtue: A Study in Moral Theory*, Indiana: University of Notre Dame Press.
- MANICAS, Peter. (2002), *Realist Philosophy of Social Science*, New York: Cambridge University Press.
- MINOGUE, Kenneth. (2002), *Siyaset ve Despotizm*, (çev.) Ü. Gündoğan, Ankara: Liberte Yayınları.
- MOUFFE, Chantal. (1992), "Democratic Citizenship and the Political Community", *Dimensions of Radical Democracy*, (ed.)C. Mouffe, London: Verso.
- OSBORNE, Thomas. (1998), *Aspects of Enlightenment: Social Theory and the Ethics of Truth*, London: UCL Press.
- ÖZLEM, Doğan. (2000), *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- PETERSON, Gregory R. (2003), "Demarcation and the Scientistic Fallacy", *Zygon: Journal of Religion and Science*, Vol.38, Issue:4, ss.751-761.
- SARIBAY, A. Y. ve S. S. Ögün. (1999), *Politikbilim*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- SKIRBEKK, G. ve Gilje, N. (2006), *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, (çev.) E. Akbaş, Ş. Mutlu, İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- SNOW, C.P.(2001), *İki Kültür*, (çev.) T. Birkan, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- TOURAINÉ, Alain. (2007), "Sociology after Sociology", *European Journal of Social Theory* 10 (2), ss. 184–193.
- URAL, Şafak. (2000), *Bilim Tarihi*, İstanbul: Çantay Yayınevi.
- WAGNER, Peter. (1996), *Modernliğin Sosyolojisi*, (çev.)M. Küçük, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- WILLIAMS, Malcolm. (1999), *Science and Social Science: An Introduction*, London: Routledge.
- WOLIN, Sheldon S. (1981), "Max Weber: Legitimation, Method and the Politics of Theory", *Political Theory*, August 1981, ss. 401-424.
- YEARLEY, Steven. (2004), *Making Sense of Science: Understanding the Social Study of Science*, London: Sage Publications.